

Հայերի դատար
մարդկությանն դատն է ...

Մին ժողովուրդը,
որ ի ուզում մեռնել,
երբեք ի մեռնի:

ՄԻՆՆՈՒ ՏՐԱՆՍ

Franz Werfel

**DIE
VIERZIG TAGE
DES MUSA
DAGH**

ROMAN

JEREWAN «LUIS» 1990

Տրանս Գրեթե

**ԿՈՒՄՍ
ԼԵՂԵՂ
ՔԱՆՈՒՄԻՆԻ
ՈՒԷ**

ՎԵՂ

ԵՐԵՎԱՆ «ԼՈՒԻՍ» 1990

Առաջաբանը՝ Մ. Դուդինի
Վերջաբանը՝ Մ. Փիրումովայի

Մարիամ Թանգյան
Բարձրունքից

Րվեստագետի ուղին երբեք դյուրին չի լինում: Եվ որքան մեծ է արվեստագետը, այնքան ավելի բարդ է այդ ուղին և ողբերգական, քանի որ արվեստագետը, գործ ունենալով բովանդակ աշխարհի հետ, պատասխան է տալիս ամեն ինչի համար,— դա իր պարտքն ու պարտականությունն է իր համոզմունքի ու խղճի առաջ, դա իր ճակատագիրն է, կարեկցանքն ու օգնությունը, իր իմացությունն է և նախազգուշացումը,— ամրապնդված իր կրած հարվածներով, իր ապրած ողբերգության փորձով:

Արվեստագետը տվյալում է մեն-մենակ, բայց նրա անհատականության ճակատագիրը համապարփակ է:

Ինձ այսպես է ներկայանում նաև Ֆրանց Վերֆելի մեծաշնորհ անհատականությունն իր բոլոր ճառագումներով ու տառապանքներով՝ դեպի իր ստեղծագործական սխրանքի բարձունքը տանող ճանապարհին և իր տրորված կյանքում՝ քսաներորդ դարի արնաներկ ջրապտույտների մեջ:

Ֆրանց Վերֆելը ծնվել է Պրագայում, 1890-ին, հրեա հարուստ վաճառականի ընտանիքում: Գիմնազիան ավարտելուց հետո ուսանել է Լայպցիգում և Համբուրգում:

Ճշմարտության որոնումների մեջ նրա մտերիմներն են եղել Կաֆկան և էգոն էրվին Կիշը:

Նա շատ վաղ է հիվանդացել «Աշխարհը բոլոր մարդկանց հոգևոր նորոգման ճանապարհով վերափոխելու» անբուժելի անհանգստությամբ:

Նա քրիստոնեությունից նետվել է դեպի մարքսիզմը: Եվ այդպես էլ, մինչև իր ստեղծագործական հանճարի վերջին մարումը, հաստատուն հող չի գտել իր անհանգիստ որոնումների համար:

Նա գրել է բանաստեղծություններ ու դրամաներ, ակնարկներ ու խոհագրություններ, վեպեր ու պամֆլետներ և բոլոր ժանրերում ասել է

Վերֆել Ֆ.

Վ. 541 Մուսա լեռան քառասուն օրը: Վեպ/Ֆրանց Վերֆել: [Գերմ. խարգմ. Պ. Միքայելյանը: Առաջաբանը՝ Մ. Դուդինի: Վերջաբանը՝ Մ. Փիրումովայի]. — Եր.: — Լույս, 1990. — 919 էջ:

Արևմտահայաստանի Սուեդիայի շրջանի հայ գյուղերի բնակչության՝ երիտթուրքերի հայաչինջ քաղաքականության դեմ կյանքի ու մահու օրհասական պայքարն է արտացոլված Ֆր. Վերֆելի այս գրքում:

Վեպի հիմքում ընկած պատմական հերոսամարտը Մուսա լեռան վրա, որ տեղեց քառասուն օր, ի հայտ բերեց հայ ժողովրդի ազատասենյ ու հերոսական ոգին, ապրելու և գոյատևելու անկոտրում կամքը: Սա մի սովորական վեպ չէ՝ սովորական իմաստով, այլ մի դյուցազներգություն, որի իսկական հերոսը հայ ժողովուրդն է:

Իր գաղափարական ուղղվածությամբ ու բուն նպատակադրումով այն միաժամանակ ունի նաև խիստ արդիական հնչեղություն:

Վեպը հասցեագրված է ընթերցող լայն հասարակությանը:

Վերահրատարակվում է ըստ «Հայկեստրատի» 1964 թ. հրատարակության: Առաջաբանը, վերջաբանը և ծանոթագրությունները վերցված են «Երրորդային գրքի» 1984 թ. ուսերեն հրատարակությունից:

47030100100 (8) 184. 1990

ԳՄԴ 84.4Ավ

702 (01) 1990

Франц Верфель
СОРОК ДНЕЙ МУСА-ДАГА
Роман
(на армянском языке)
Ереван «Луйс» 1990

© «Լույս» հրատարակչություն, առաջաբանի, վերջաբանի, ծանոթագր. թարգմ., ձևավորելու համար, 1990

իր խոսքը, թողել իր արտասովոր անհատականությունը, որ այսօր էլ հետաքրքրում է ոչ միայն գրականության պատմաբանին:

Նա վախճանվել է Կալիֆորնիայում, 1945-ին, և վտարանդու հիասթափությունների մշուշը, լույսի ցուլք առած հաղթանակի հրավառությունից, ի վերջո իջել է նրա աճյունի վրա օտար հողում:

Նա սրտնոց խառնվածք էր, օժտված կանխազգացման հաղվագյուտ ձիրքով և կոհսման պայծառատեսությամբ:

Նա պատկանում է քսաներորդ դարի եվրոպական մշակույթի լավագույն գլուխների թվին, Ռոմեն Ռոլանի և Թոմաս Մանի, Լիոն Ֆելյետ-վանգերի և Պեր կագերկվիտի հետ միաժամանակ նա առաջինն է սկսել իր անձնական կոնիվը ֆաշիզմի դեմ: Դաժան կոնիվ էր դա, մահու և կենաց կոնիվ:

Եվ ինչպես ամեն մի արվեստագետ, որ ջանում է սեփական ճակատագրով ըմբռնել իր ժամանակը, իր ստեղծագործական անհատականությունը անցյալը կապել ապագային, Ֆրանց Վերֆելն ունեցել է իր ողբերգությունը և իր բարձունքը նույնպես:

Եվ այդ բարձունքն անմահացրեց նրան:

Ես խոսում եմ «Մուսա լեռան քառասուն օրը» էպիկական վեպի մասին:

Այդ գիրքը 1933-ին է գրվել: Դա առաջին կրակոցներից, առաջին նախազոլաացումներից մեկն էր իր արյունոտ չուխով նողկալի ֆաշիզմի հայտնվելու մասին՝ ուղղված և՛ Գերմանիային, և՛ բովանդակ մարդկությանը:

Գիրքը հստակ ու համոզիչ խոսում էր այն մասին, որ Հիտլերն ու Մուսոլինին քսաներորդ դարում ունեցել են իրենց նախորդները, զգուշացնում էր եվրոպային և ամբողջ աշխարհին, որ այդ աշակերտներն իրենց ուսուցիչներից ավելի հեռուն կգնան և՛ ընդգրկման մասշտաբներով, և՛ իրենց արյունալի գործերի կատարելագործումով:

Գիրքը մարդկանց զգոնության էր կոչում: Դա ոչ միայն Ցեղասպանության հուշարձան էր, այլև ամենից առաջ դիմադրության դասագիրք: Գիրքը դիմակազերծ էր անում և՛ մարդկության դահիճներին, և՛ նրանց արյունոտ փլիսոփայությունը:

Ֆրանց Վերֆելը գիտեր, որ դահիճը, ամեն ինչից բացի, զարշելի և վտանգավոր է ևս մի հատկությամբ՝ մի անգամ առնելով մարդկային արյան համը, նա այլևս չի կարող ապրել առանց դրա:

Ավելի քան կես դար Ֆրանց Վերֆելի գիրքը մաքառել է մարդկության դահիճների դեմ և շարունակում է իր պատմական ազնիվ առաքե-

լությունը մինչև օրս: Գիրքը թարգմանվել է եվրոպական գրեթե բոլոր լեզուներով, դաստիարակել է մարդու այն կարողությունը, որ իր ճակատագրի դժվար ժամին սեփական անձը հանուն եղբայրների զոհաբերելն է: Սովորեցրել է այդ բարձրագույն սխրանքը, և ֆաշիզմի՝ ռասներորդ դարի այդ ամենանողկալի, ամենից անավոր շարիքի շախշախման մեջ գիրքը գուցե և ունի դեռևս ըստ արժանվույն շնահատված ծառայություն:

Այս գիրքը հիմա էլ մարտական շարքի մեջ է: Նա շարունակում է Ֆրանց Վերֆելի ոգու վսեմ գործը, և նրա ներգործության հորիզոններն անսահման են դեռևս: Եվ այն, ինչ մի ժամանակ ասել է Ֆրիդրիխ Շիլլերը, թե այն մարդը, որ պետք է իր ժամանակի լավագույն մարդկանց՝ պետք է նաև բոլոր ժամանակներին, ամբողջովին վերաբերում է Ֆրանց Վերֆելի և՛ ճակատագրին, և՛ նրա «Մուսա լեռան քառասուն օրը» բարձունքային գրքին:

Թվում է ինձ, որ Յուլիուս Ֆուչիկի վերջին խոսքը, որ նա ասել է ի լուր աշխարհի՝ «Մարդիկ, ես սիրում եմ ձեզ: Զգո՛ն եղե՛ք», հնչում է իբրև ստույգ մի բնորոշում իր ավագ գրչակից Ֆրանց Վերֆելի գրքի համար, քանի որ և՛ մեկի, և՛ մյուսի ձևերը շարժել է միևնույն համոզմունքը, միևնույն հավատարմությունը մարդկային եղբայրությանը, միևնույն վստահությունն առ այն, որ դահիճները պարտելի են, որքան էլ անողոք լինեն, մանավանդ, որ դաժանությունն այլ բան չէ, քան երկչոտության հակառակ երեսը:

Երևանում, Հրազդանի գահավեժ ափին կա մի վշտալից հուշարձան Ցեղասպանության զոհերի հիշատակին՝ Թուրքիայի պատմության ամոթանքի հուշարձանը: Սանձազերծ ազգայնամոլության գործած ոճրի հուշարձանը, կարելի է ասել՝ հուշարձանը քսաներորդ դարում ֆաշիզմի գործած առաջին արարքի, որ 1915-ին ոչնչացրեց հայության կեսը: Դաժանության հուշարձանը: Աշխարհիս երեսին ապրող բոլոր ժողովուրդներին նախազգուշացնող հուշարձանը:

Երբ ես լինում եմ այնտեղ, լսում եմ Կոմիտասի ողբը, շվարժունքի և տազնապի խորաթափանց ողբը, մարդկային ոգու և տիեզերքի ողբը՝ իր անլուծի հնչողությամբ ուղղված գալիք ժամանակների մարդկային բոլոր հոգիներին՝ այդ ողբը իմ հոգու մեջ միահյուսվում է Մայրանեկի և Օսվենցիմի, Կլոոգի և Բուխենվալդի ողբին, Լիդիցեի և Խատինի մանուկների ճիչերին:

Բայց Ֆրանց Վերֆելը իր գրքում դիմում է ոչ այնքան զոհերին, որ-

քան հերոսներին, դահիճներին քաջաբար դիմադրելու օրինակին, կոչ է անում ոչ թե հյու ենթարկումի, այլ անվահեր դիմադրության:

Նրա գրքի հերոսը Գաբրիել Բագրատյանն է, հարուստ ծնողների զավակ, որ հումանիտար փայլուն կրթություն է ստացել Եվրոպայում: Թուրքական բանակի սպա է նա, պատերազմական գործողությունների բաղկանյան թատերաբեմում պարզեներ է ստացել քաջության համար, իր ֆրանսուհի կնոջ և տղայի հետ Փարիզից վերադարձել է Թուրքիա, իր հանգուցյալ եղբոր կալվածքն՝ իբրև ժառանգ, եկել է Մուսա լեռան ստորոտը, իր մանկության երկիրը, իր ազգակից հայերի աշխարհը:

Նա ամեն ինչ ունի: Գրամ: Ընտանիք: Հիանալի տուն, իր հողը և հաստատուն դիրք հասարակության մեջ:

Բայց բարեկեցության այդ ամբողջ թվացյալ աշխարհը, երերալով, փոչ է գալիս անկուսակների դեպքերի ճնշման տակ:

Այն ժամանակվա թուրքական կառավարության ղեկավարներից մեկը՝ էնվեր փաշան, դիմելով խաբեության, հայերից հավաքում է զենքը և, օրենքից դուրս հայտարարելով հայերին, մուլեռանդ կրոնավորների ատելությունը հրահրում է նրանց դեմ, և ազգայնամոլության ու կրոնամոլության այդ սանձարձակության մեջ սկսվում է հայերի գլխովին ոչընչացումը հրով ու սրով՝ ծրագրված և լավ մշակված:

Եվ թուրքական բանակի փայլուն սպա, քաջության համար թուրքական պարգևներ ստացած Գաբրիել Բագրատյանի վրայից թոթափվում է եվրոպական կոսմոպոլիտիզմի շուքը, և նա դառնում է իր ժողովրդի զավակը: Հենց դեպքերն են նրան դարձնում դիմադրության պարագլուխ: Նա գիտե ուղիղ դուրծը: Նա հավաքում է շրջակա գյուղերի հայ բնակչությանը և հովտից բարձրացնում Մուսա լեռը:

Նա զենք ու համախոհներ է գտնում և պաշտպանություն կազմակերպում ամրաշինական խստիվ կանոններով:

Նա ժամանակ շուներ մտածելու, թե ինքն ինչպես դարձավ լեռնի-դաս*, իսկ իր ազգակիցներն ինչպես նմանվեցին Թերմոպիլեսի ճակատամարտի հույներին:

Թուրքիայի ողջ տարածքով մեկ ծավալվում է հայերի կոտորածը: Նրանց կողոպտում են և բռնի ուժով արտաքսում իրենց հայրենիքից, վաղուց ի վեր բնակված վայրերից և Թուրքիայի բոլոր ճանապարհներով թշուղի դեպի մահաբեր անապատները, որ նրանք սովամահ լինեն կիզիչ արևի տակ:

Այդպես էլ քառորդ դար անց էսէսականները Հիտլերի հրամանով Բուխենվալդ և Օսվենցիմ, Ռավենսբրյուկ և Կլոբգու կղզին հրեաներին ու

լեհերին, ռուսներին ու գնչուներին, — բոլոր անցանկալի մարդկանց, — զավախցերը և փոսերը կլցնեն, կայրեն, դնդակահար կանեն կանանց, երեխաներին, ծերերին, և ամբողջ Եվրոպայից մարդկային մադի խանձահոտ կգա:

Ամբողջ Թուրքիայում կոտորում են հայերին, բայց կանգուն է Մուսա լեռը՝ հայոց արիության անմատչելի լեռը: Նրա կայսրը հետ է մղում Թալիաթի կանոնավոր գումարտակների գրոհները: Արնաքամ է լինում, բայց դիմանում է Մուսա լեռը, նրա կայսրն ուրիշ ելք չունի: Եվ նա պահում է իր սահմանները: Հետ է մղում գրոհը և ինքն է նետվում գրոհի: Խելագարության բուցերով բռնված ամբողջ երկրում մենմենակ՝ չի հանձնում իր մարդկային ոգու արիության բարձունքը:

Այդօրինակ համառությամբ քառորդ դար անց կմաքառեն Բրեստի և Գանգուտայի պաշտպանները, Աջիմուշկայի և Օդեսայի պաշտպանները, Լենինգրադի և Մոսկվայի պաշտպանները: Քաջության եղբայրներ են բուլլորը, մարդկային արժանապատվության համար մղվող ճակատամարտի բոլոր հերոսները:

Կանգուն է լեռն Մուսա: Քառասուն օր ու դիշեր առանց հացի ու վառողի: Կանգուն է և կանգուն կմնա իբրև աննկուն ոգու օրինակ աշխարհիս բոլոր ժողովուրդների, համայն մարդկային եղբայրության համար: Եվ մահ չունեն Մուսա լեռան հերոսները, նրանց սիրանքը կմնա դարերում՝ ժամանակի բուն ոգու մեջ:

Այդ սիրանքը բոլոր ժամանակների և բոլոր ժողովուրդների համար իր սրտի կարեկցանքով, իր ոգու արիությամբ, իր տաղանդի վարպետությամբ պահել է գրող Ֆրանց Վերֆելը:

Նա այդ դիրքը գրել է 1933-ին: Գրել է իբրև նախագղութացում ամբողջ Եվրոպային և բովանդակ աշխարհին առ այն, որ երկրագնդում հայտնվել է Հիտլերը, նրա հետևից աղետ է գալիս՝ մասշտաբով ավելի մեծ և կատարելագործված դաժանությամբ ավելի նենդ:

Ֆրանց Վերֆելը չէր սխալվում, և նա իր իսկ ճակատագրով հատուցեց այդ բացահայտման համար: Հիտլերը Վերֆելին արտաքսեց Ավստրիայից: Գրողը տեղափոխվեց Փարիզ: Հիտլերը նրան արտաքսեց Փարիզից: Նա Թոմաս Մանի հետ գաղտնաբար անցավ Իսպանիա, հետո՝ Պորտուգալիայի միջով՝ Ամերիկա: Հիտլերը կամենում էր նրան թափառական դարձնել, բայց նա հողագնդի զավակը դարձավ, երգիչն այն մարդկանց, որոնք ոչ մի բանից երկյուղ չունեն, եթե պատրաստ են ամեն բոլոր մեղքերի միջանց համար:

Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան քառասուն օրը» արիությանը ձոն-

ված երգ է: Բացարձակ տաղանդով գրված գիրք: Դրա հերոսներից ամեն մեկն իր բնավորությունն ունի և իր ձայնը: Խելացի գիրք է և հեռատես: Գիրքը կունենա նախանձելիորեն երկար կյանք, քանի որ հոգուց բխած խոսքը, այն խոսքը, որ հագեցած է կրթով, հարատև է ավելի, քան նույնիսկ այն մարմարը, որի վրա փորագրված է:

Այս գրքում ապրում և դործում են ճանաչման իմաստությունը, կենսափորձի դասնությունը և կանխագուշակման անողորությունը, և, ինչպես վայել է մեծ արվեստագետին, գրված է ոչ թե ճանճրալի, այլ բնական ճշմարտության այն շափով, որ գիրքը դարձնում է ժամանակի հոգևոր երևույթ:

Հրազդանի ափին բարձրանում է Յեղասպանության վշտալից հուշարձանը: Այնտեղ, կուացած սյունաշարի ներսում, ասես հավերժության քարակոփ ափերի մեջ, բոցկլտում է հիշողության անմար կրակը, և հընչում է մարդկային հոգին լուսավորող խորաթափանց երաժշտություն:

Այդ հուշարձանից բացի, քաղաքից դուրս, էջմիածնի ճանապարհին, հենց այն գյուղի մոտ, ուր ապրում են Մուսա լեռան պաշտպանների հետնորդները, կա մեկ ուրիշ հուշարձան՝ Մուսա լեռան հերոսների հուշարձանը: Իբրև անվեհերության աշտարակ կանգնած է կարմրատուֆ բարձունքի վրա, ճակատի կողմից երևում է արծվի բարձրաբանդակը՝ մարդկային ոգու քաջության և գեղեցկության խորհրդանիշը:

Այս հուշարձանն ինքը ժողովուրդն է կառուցել: Եվ ամեն տարի, Մուսա լեռան Հաղթանակի օրն այստեղ են հավաքվում հերոսների հետնորդները և լեռնայն երգվում են արիության դրոշմ տանել մարդկային եղբայրության ճանապարհով:

Խնամքով տաշված կարմիր տուֆաքարերի շարվածքի վրա Մուսա լեռան հերոսներից ոչ մեկի անունն առայժմ չի փորագրված:

Կփորագրվե՛ն, այդ անունները կփորագրվե՛ն: Բոլորը՝ անուն և անուն: Եվ այդ անունների մեջ ես կուզենայի տեսնել Ֆրանց Վերֆելի՝ այդ սխրանքը բոլոր մարդկանց, բոլոր ժամանակների համար վերստեղծող մարդու անունը:

Նա արժանի՛ է դրան:

ՄԻՆԱՅԻԼ ԴՈՒԴՈՒՆ
Բանաստեղծ, Սոցխախտական աշխատանքի հերոս

Գիրք ամսագրի

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«ՄԻՆԱՅԻԼ ԴՈՒՄՍԻ և ճշմարիտ,
ոչ դատես
և խնդրես զվրժ արեան մերոյ ի
բնակչաց երկրի»:
ՀԱՅՏՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀՈՎՀԱՆՆՈՒ
Գլ. Զ., 10

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Չեչեքե

նշակն ս եկա այստեղ:

Գաբրիել Բագրատյանն այս բառերն արտասանում է հատ-հատ, ինքնաբերաբար: Դա ոչ թե հարց է, այլ ինչ-որ անորոշ հանդիսավոր զարմանք, որ համակել է նրա ամբողջ էությունը: Դա, թերևս, իր պատճառն ունի մարտ ամսի կիրակնօրյա այս լուսացնցուղ վաղորդայինին, երբ սիրիական զարունը Մուսա լեռան լանջերն ի վար, մինչև Անտիոքի* խորդուբորդ հարթավայրը, առաջն արած ջշում է կարմիր, փարթամ պուտերի երամները: Ամենուրեք արտավայրերից բխում է հողի հիասքանչ արյունը, խեղդում ամոթխած սպիտակությունը խոշոր նարգիզների, որոնց ծանակը նույնպես եկել է: Լեռը պարուրված է հազիվ լսելի ոսկեհունչ թռչողունով: Արդյոք Քերուսիի փեթակներից դուրս թռած անթիվ-անհամար մեղվապարսե՞րն են ժխորում, թե՞ հեռվում Միջերկրական ծովն է ափերին բախվում, կրծում Մուսա լեռան լերկ թիկունքը՝ օրվա ամենաջինջ, ամենաանվրդով պահին:

Խալխուլ պարիսպների արանքով անհարթ ճանապարհը ոլորվում է դեպի վեր: Որտեղ դրանք վերջանում են անկանոն քարակույտերով, ճանապարհը նեղանում է, դառնում հովվական արահետ:

Ահա և բարձունքը:

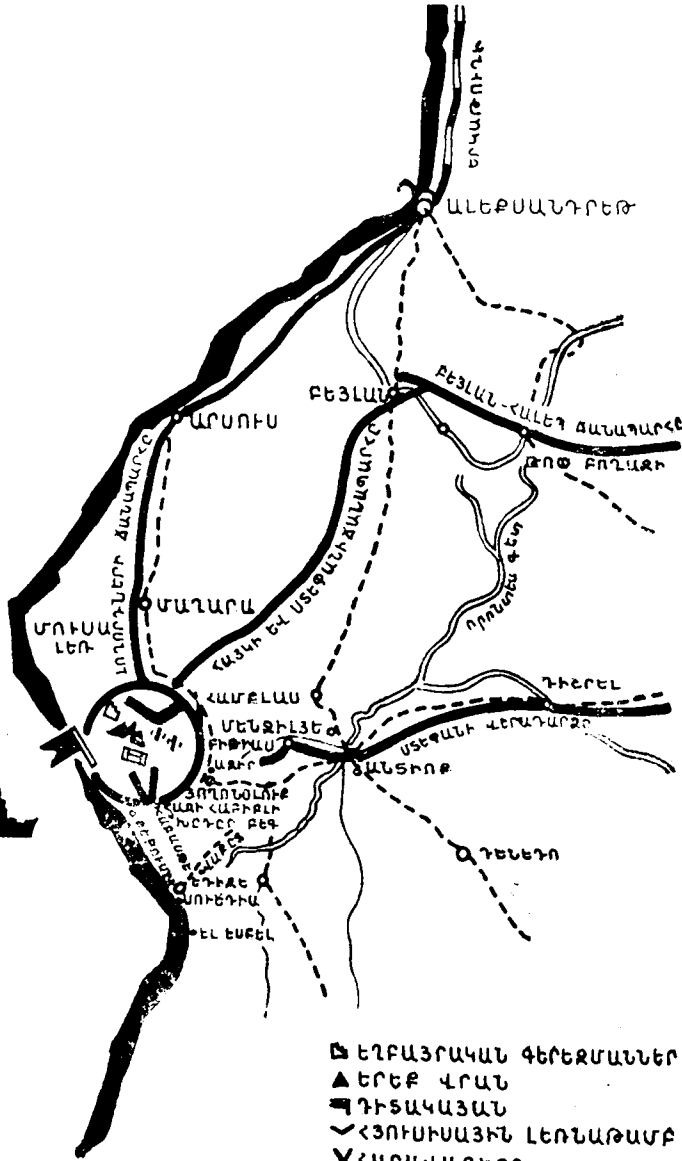
Բագրատյանը շրջվում է: Վիթխարի մարմինը ձգվում է, լսողությունը լարվում: Հագին տուրիստական տնահյուս փափուկ, թավամաղ զգեստ կա: Խոնավ ճակատից փոքր-ինչ ետ է տանում Ֆեսը: Բիբերը լայնանում են: Աչքերն ավելի բաց դույն ունեն, բայց նույնքան խոշոր են, որքան առհասարակ հայերի աչքերը:

Այժմ Գաբրիելը տեսնում է, թե որտեղից է գալիս:

Այգում, էվկալիպտոսների արանքից երևում է տունն իր վառվառն

* Ինքնաբեր (թրք.) — անձնագիր

Մ Ի Ջ Ե Ր Կ Ր Ա Կ Ա Ն Ծ Ո Կ

- ◻ ԵՂՎԱՅԴԱԿԱՆ ԳԵՐԵՄԱՆՆԵՐ
- ▲ ԵՐԵՔ ՎՐԱՆ
- ԴԻՏԱԿԱՅԱՆ
- ◁ ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ԼԵՆԱԹԱՄԲ
- ∨ ՀԱՐԱՎԱԲԵՐԻ
- ◻ ԳԼՈՒԿՈՐ ՇՏԱԲ
- ◻ ԿԱՌԱՌԵՐՆԵՐ

պատերով և տափարակ տանիքով: Կիրակնօրյա առավոտյան արևը ողորդել է նաև ախոռն ու օժանդակ շինությունները: Բազրատյանին այդտեղից բաժանող հեռավորությունն ավելի քան կես ժամվա ճանապարհ է, բայց կալվածքն այնքան մոտ է թվում, կարծես կրնակալու հետևում է իր տիրոջը:

Հովտում ծվարած Յողոնօլուքի եկեղեցին ևս նրան է մտերմորեն ողջունում իր ահագին գմբեթով ու կողքի սրածայր աշտարակով: Այդ ծանրանիստ, խոժոռ եկեղեցին և Բազրատյանների ամառանոցը աշխարհ են եկել միասին: Երկուսն էլ հիսուն տարի առաջ կառուցել է Գարբիելի պապը՝ առասպելական շինարարն ու բարեգործը:

Հայ գեղջուկներն ու արհեստավորներն այսպիսի սովորույթ ունեն: Ապրուստի համար պանդխտելուց հետո օտար երկրներից, անգամ Ամերիկայից, վերադառնում են իրենց հարազատ օջախը: Սակայն մեծահարուստ բուրժուաներն այլ կերպ են վարվում: Նրանք իրենց շքեղ ամառանոցները հիմնում են Քաննի ծովեզրերին, Հելիոպոլիսի այգեստաններում կամ առնվազն կիբանանի լեռնալանջերին, Բեյրութի շրջակայքում:

Մերունի Ավետիս Բազրատյանը շատ բանով էր տարբերվում այդ նորելուկներից: Նա Ստամբուլում հիմնել էր առևտրական աշխարհահռչակ մի տուն, որը բաժանմունքներ ուներ Փարիզում, Լոնդոնում և Նյու Յորքում, սակայն, երբ թույլ էին տալիս ժամանակն ու գործերը, տարիներով ապրում էր Մուսա լեռան ստորոտում, Յողոնօլուքից վերև ընկած իր ամառանոցում: Ոչ միայն Յողոնօլուքը, այլև Սուեիայի շրջանի հայկական վեց գյուղը վայելում էին Բազրատյանի արքայական ներկայությունը, որը նրանց համար կատարյալ օրհնություն էր: Եթե մոռացություն տրվեն եկեղեցիներն ու դպրոցական շենքերը, ամերիկացի ուսուցիչներ վարձելը, ապա դարձյալ բավական կլինի վկայակոչել միայն այն նվերը, որը բոլոր իրադարձություններից հետո էլ մինչև օրս մնում է մարդկանց հիշողության մեջ: Խոսքը նավով բերած կարի «Ձինգեր» կոչվող մեքենաների մասին է, որ Ավետիս Բազրատյանը առանձնապես հաջողակ մի տարի բաժանեց շրջակա գյուղերի հիսուն չքավոր ընտանիքներին:

Գարբիելն իր սեռուն հայացքը դեռևս չի կտրում ամառանոցից: Նա տեսել է իր պապին: Չէ՞ որ հենց այդ տանն է ծնվել և մանուկ հասակում, մինչև տասներկու տարեկան դառնալը, շատ ամիսներ է աչքտեղ անցկացրել: Այժմ անցած-գնացած կյանքն այնպիսի գերբնական հուզմունք է պատճառում, որ նա դրեթե ֆիզիկական ցավ է զգում: Կարծես ունեցել է իր ծննդյանը նախորդող մի այլ գոյություն, և այժմ դրա հետ

կապված հուշերը անցանկալի սարսուռով ծվատում են հոգին: Իրոք տեսել է պապին, թե՞ նրա մասին կարդացել է մանկական գրքերում: Կամ գուցե նկա՞րն է տեսել: Դա սպիտակաբեղ, փոքրամարմին մարդ էր: Մետաքսե դեղնասև, շերտավոր բաճկոն էր կրում: Կուրծքն ի վար շղթայով կախված էր ոսկեշրջանակ ակնոցը: Կարմիր կոշիկներով անցուցարձ էր անում այդու դալարիքի մեջ: Բոլորը խոնարհաբար պուխ էին տալիս: Մերունական նուրբ մատները շոյում էին մանկան այտերը: Դա իրականություն էր, թե՞ սնոտի պատրանք:

Պապի հետ կապված մտորումները Բազրատյանի վրա ներգործեցին ճիշտ այնպես, ինչպես Մուսա լեռը: Մի քանի շաբաթ առաջ, երբ նա կրկին տեսավ իր մանկության սարը, որն իրիկնային երկնքում աղջամուղջով էր վարագուրվում, նրան տիրեց մի աննկարագրելի զգացում՝ թե՛ երկյուղ ազդող, թե՛ միաժամանակ սրտապարար: Այդ զգացումն այնքան խորն էր, որ կանխեց խորհրդածությունների հեղեղը: Եվ Գարբիելն իսկույն հրաժարվեց դատողություններ անելուց: Ի՞նչ էր դա՞ նախազգացման առաջին սարսու՞տը, թե՞ քսաներեք տարվա հետևանք:

Քսաներեք տարի Եվրոպայում, Փարիզում: Կիակատար ձուլման քսաներեք տարի: Դրանք աղվեցին կրկնակի և եռակի ուժով: Ամեն ինչ ջնջեցին: Մերունու մահից հետո ընտանիքը ցաքուցրիվ եղավ: Ազատվելով տան նահապետի նեղ հայրենասիրությունից, բոլորը հեռացան իրենց արևելյան անկյունից: Ֆիրմայի հիմնական կենտրոնը մնաց դարձյալ Ստամբուլը, բայց Գարբիելի ծնողներն իրենց երկու որդու հետ արդեն ապրում էին Փարիզում: Ավագ եղբայրը, որը տասնհինգ տարով մեծ էր Գարբիելից և որի անունը նույնպես Ավետիս էր, վաղ հեռացավ: Իբրև ներմուծման կառավարչի օգնական, նա վերադարձավ Թուրքիա: Իզուր չէր կրում իր պապի անունը: Եվրոպան նրան չէր հրապուրում: Դա մենություն սիրող տարօրինակ մարդ էր: Յողոնօլուքի ամառանոցը, երկար տարիներ լքված մնալուց հետո, վերստացավ իր երբեմնի շուքը:

Ավետիսի միակ թուլությունը որսորդությունն էր: Այս նպատակով նա հաճախ էր բարձրանում Տավրոսի լեռները, թափառում Հորանում:

Գարբիելը, որն իր եղբոր մասին աղոտ պատկերացում ուներ, Փարիզում դիմնազիա ավարտելուց հետո ուսանեց Սորբոնում: Ոչ ոք նրան չպարտադրեց վաճառականի մասնագիտություն, որի համար, ի զարմանալի տարբերություն ամբողջ տոհմի, երիտասարդը նվազագույն շափով անգամ պիտանի չէր:

Նա հնարավորություն ստացավ ապրելու որպես գիտնական և գեղարվեստասեր, որպես հնէաբան, արվեստի տեսաբան, փիլիսոփա: Ի

դեպ տարեկան եկամուտն այնքան էր, որ նա կարող էր վարել ազատ, բարեկեցիկ կյանք: Տակավին պատանի էր, երբ ամուսնացավ Ժուլիեթի հետ: Այս ամուսնությունը նրա կյանքում շատ խորը փոփոխություն առաջացրեց: Ֆրանսուզին նրան իր կողմն էր քաշում: Գարրիելն արդեն ավելի շուտ ֆրանսիացի էր: Նա որոշ շահով հայ էր միայն ակադեմիական իմաստով: Այնուհանդերձ գույսը լրիվ չէր կորցնում և հայոց թերթերում երբեմն տպագրում էր իր գիտական հոդվածները: Գրանից բացի, իր տասնամյա որդու՝ Ստեփանի, համար հայոց լեզվի ուսուցիչ վարձեց՝ մի հայ ուսանողի, որպեսզի սա իր որդուն կրթեր իրենց նախնիների լեզվով: Ժուլիեթն սկզբում դա համարում էր խիստ ավելորդ, նույնիսկ վտանգավոր: Բայց քանի որ Սամվել Ավագյանը վարվեցողությամբ հաճելի երիտասարդ էր, ֆրանսուզին, նահանջողական մի քանի ճակատամարտ մղելուց հետո, այլևս չդիմադրեց: Ամուսնական գծառնությունները շարունակ արմատներ էին գցում թե՛ մեկի և թե՛ մյուսի մեջ:

Որքան էլ Բագրատյանը փորձում էր օտարանալ, ժամանակ առ ժամանակ տարվում էր իր ժողովրդի քաղաքականությունը: Քանի որ լավ տոհմից էր սերում, հայ առաջնորդներից մի քանիսը Փարիզում եղած ժամանակ նրան այցելում էին: Նույնիսկ դաշնակցական կուսակցության մանդատ առաջարկեցին: Գարրիելն այս անհիմն առաջարկը սոսկումով մերժեց, թեև մասնակցեց այն հայտնի կոնգրեսին, որը 1907 թվականին միավորեց «Երիտասարդ թուրքերին» և հայ ազգային կուսակցությունը: Ստեղծվելու էր մի նոր պետություն, որտեղ բոլոր ազգերը կողք կողքի ապրելու էին հաշտ ու խաղաղ, առանց ոտնահարելու միմյանց պատիվը: Նման մի նպատակ կարող էր ոգեշնչել նույնիսկ օտարացածին: Այդ օրերին թուրքերը հայերի հասցեին շտայլում էին ամենաքնիթի հաճոյախոսությունները և սեր էին շացատրում:

Հավատարմության ուխտը Բագրատյանն ընկալեց յուրովի՝ առավել լրջորեն, քան ուրիշները: Այդ էր պատճառը, որ երբ Բալկաններում պատերազմ ծագեց, նա կամավոր դրվեց: Ավարտելով Ստամբուլի պահեստային սպաների կարճատև դասընթացները, որպես հորիցային մարտկոցի հրամանատար, մասնակցեց Բուլաչիթի ճակատամարտին: Դա միակ դեպքն էր, երբ նա իր հարազատներից բաժանվեց կես տարով: Խորապես տառապում էր: Թերևս երկյուղ էր կրում, թե Ժուլիեթից կարող է զրկվել: Զգում էր, որ կնոջ վերաբերմունքն ինչ-որ շահով խաթարված է, թեև դրա համար իրական ոչ մի հիմք չկար:

Փարիզ վերադառնալով, Գարրիելը հրաժարվեց այն բոլոր գործերից, որոնք հոգևոր կյանքի հետ չէին առնչվում: Չէ՞ որ նա մտածող էր,

իրական կյանքից վերացող, իր մեջ ներանձնացող մարդ: Նրա ի՞նչ գործն էր, թե ովքեր են թուրքերը, ովքեր են հայերը: Նա ձգտում էր դառնալ

ֆրանսիական պետության քաղաքացի: Դրա համար պետք է ամենից առաջ երջանկացներ Ժուլիեթին: Սակայն ի վերջո նրան սկսեց կաշկանդել ինչ-որ ծանր զգացում: Չէ՞ որ իր կամքով էր պատերազմին մասնակցել: Եթե չէր սիրում իր հայրենիքը, ապա չէր էլ կարող ուրանալ: Դա իր հայրերի երկիրն էր: Նախնիները արհավիրքներ են ապրել, սակայն տեղի չեն տվել: Գարրիելը չէր տառապել: Սպանությունների և կոտորածների մասին միայն պատմություններ էր լսել, գրքեր կարդացել: Միևնույն չէ՞, թե ի՞նչ հող ու ջրի է պատկանում վերացական մարդը, մտածում էր նա: Եվ մնաց օսմանյան պետության հպատակ:

Երկու երջանիկ տարի ապրեցին Քլեբեր ավենյուտի վրա, հիասքանչ բնակարանում: Թվում էր, թե բոլոր առեղծվածները լուծված են, գտնված է վերջնական կենսաձևը: Գարրիելը երեսունհինգ տարեկան էր, Ժուլիեթը՝ երեսունչորս, Ստեփանը՝ տասներեք: Անհոգ գոյություն, ոչ մի առանձին փառասիրություն, մտավոր աշխատանք և բարեկամական հաճելի շրջապատ: Ինչ վերաբերում է վերջինիս, ապա դա Ժուլիեթի տարերքն էր: Դրա հիմնական առհավատչյան այն էր, որ Գարրիելը հետզհետե դադարում էր շփվել իր վաղեմի հայ ծանոթների հետ (ծնողները վաղուց էին մահացել): Ժուլիեթը կարծես ձգտում էր վավերացնել իր արյան գերակշռությունը, թույլ չտալու՝ ոչ մի զիջում: Միայն իր որդու աչքերը չէր կարող փոխել: Բայց թվում էր, թե Գարրիելը ոչինչ չի նկատում:

Ավետի՛ Բագրատյանի շտապ նամակը ճակատագրական հեղաշրջում կատարեց: Ավագ եղբայրը պահանջում էր մեկնել Ստամբուլ: Նա ծանր հիվանդ էր և այլևս չէր կարող կառավարել գործերը: Շաբաթներ առաջ ձեռք էր առել բոլոր միջոցները ֆիրման բաժնետիրական ընկերություն դարձնելու համար:

Գարրիելը պետք է ներկայանար, պաշտպաններ իր շահերը: Ժուլիեթը, որ քիչ չէր պարծենում իր շրջահայացությունը, անմիջապես հայտնեց, թե ուզում է ամուսնուն ուղեկցել և գործերը կարգավորելու ընթացքում աջակցել: Չէ՞ որ դա շատ լուրջ գործ էր լինելու: Մինչդեռ Գարրիելը միամիտ մարդ էր, միանգամայն անտեղյակ հայ վաճառականների խորամանկություններին:

1914 թվականի հուլիս: Տագնապալից աշխարհ:

Գարրիելը վճռեց իր հետ տանել ոչ միայն Ժուլիեթին, այլև Ստեփանին ու նրա ուսուցիչ Ավագյանին: Թող ուսումը կիսատ չմնա: Գործը

